

**Василь Сухомлинський про виховання культури потреб учня
(за матеріалами протоколів психологічного семінару Павлівської школи)**

На підставі аналізу протоколів засідань психологічного семінару Павлівської школи висвітлено погляди В. Сухомлинського на проблему культури потреб учня, доведено, що педагог розглядає цю проблему у психолого-педагогічному аспекті, пов'язуючи з категорією «потреби» такі поняття, як «бажання», «примхи», «задоволення», «обов'язок», «дисципліна» тощо. Реконструйовано класифікацію потреб за В. Сухомлинським.

**Vasyl Sukhomlynsky about cultivating the needs of the student
(on the basis of the protocols of the psychological seminar Pavlyska school)**

Based on the analysis of the protocols of the meetings of the psychological seminar of Pavlyska school, V. Sukhomlynsky's views on the problem of culture of the needs of the student are highlighted, it is proved that the teacher considers this problem in the psychological and pedagogical aspect, linking with the category of "needs" such concepts as "desire", "quirks", "pleasure", "duty", "discipline", etc. The classification of needs for V. Sukhomlynsky was reconstructed.

Як і будь-яка інша наука, педагогіка та її галузі, зокрема й сухомлиністика, постійно перебуває у стадії оновлення і лише завдяки цьому рухається вперед, розвивається. Однак це оновлення відбувається не саме по собі, а завдяки новим дослідженням, появі раніше невідомих фактів та новим поглядам на уже відоме і, безперечно, завдяки введенню у науковий обіг нових джерел з їх подальшим розглядом з різних точок зору. Відтак цілком закономірним і необхідним є розширення, оновлення та нове осмислення джерелознавчої бази творчої біографії В. Сухомлинського.

Відзначимо, що дотепер у сухомлиністиці відсутні спеціальні дослідження, основним джерелом яких є протоколи психологічного семінару Павлівської школи, які зберігаються у Педагогічно-меморіальному музеї В. Сухомлинського у с. Павлиш Онуфріївського району Кіровоградської області і наразі опубліковані частково [1; 2; 8]. Ми ставимо за мету на підставі аналізу протоколів психологічного семінару висвітлити погляди В. Сухомлинського на проблему виховання культури потреб учня, а також реконструювати класифікацію потреб за В. Сухомлинським.

Зауважимо, що мету, організаційні особливості та зміст засідань психологічного семінару Павлівської школи, а також роль В. Сухомлинського як його організатора і керівника висвітлено нами у спеціальній статті [7], тож у цій публікації зосередимося на аналізі тих протоколів семінару, на яких розглядалося питання виховання потреб учнів. Як уже зазначалося, протоколи психологічного семінару Павлівської школи зберігаються у Педагогічно-меморіальному музеї В. Сухомлинського. Зовнішньо книги протоколів являють собою загальні зошити формату А4 з рукописним текстом, який відповідає

загальноприйнятим вимогам до оформлення протоколу: номер протоколу та дата проведення, присутні на засіданні (як правило, це весь педагогічний колектив Павлівської школи), порядок денний з підпунктами «Слухали» і «Ухвалили». Наприкінці тексту — два підписи: В. Сухомлинського як голови семінару і секретаря.

Структурно семінар складався, зазвичай, з двох частин: теоретична доповідь директора з наступним обговоренням учителями в аспекті застосування теоретичних положень у практиці навчально-виховного процесу Павлівської школи; одна-дві розгорнуті психолого-педагогічні характеристики учнів. Протягом 1965—1970 рр. самим В. Сухомлинським було проведено 40 семінарів, на яких було прослухано і обговорено 31 доповідь Василя Олександровича та проаналізовано 23 характеристики.

В. Сухомлинський майстерно володів особливою педагогічною проникливістю, а також науковим баченням психолого-педагогічних проблем і оптимальних шляхів їх вирішення, свідченням чого є те, що на засіданнях психологічних семінарів порушувалися і обговорювалися проблеми, які лише починали окреслюватися як перспективи психологічних досліджень особистості. Так, у 1972 році психолог Лідія Божович у праці «Изучение мотивации поведения детей и подростков» ставить проблему вивчення потреб: «Повноцінне формування людської особистості вирішальним чином залежить від того, які саме потреби набудуть форми саморуху... Це положення слід особливо підкреслити, оскільки наразі у педагогіці взагалі не поставлена проблема виховання потреб: вона не висувається як спеціальне завдання виховання. Немає такого розділу в підручниках педагогіки, немає його і в програмі виховної роботи школи. Внаслідок цього немає і розробленої методики виховання потреб і мотивів» [3, с. 34]. Але ж В. Сухомлинський проблему виховання потреб актуалізував ще у другій половині 1960-х років на засіданнях організованого ним психологічного семінару Павлівської школи.

На перший погляд, жодне із засідань семінару спеціально не було присвячене розгляду проблеми виховання потреб учнів. І справді, у назвах доповідей слово «потреби» відсутнє. У зв'язку з цим наголосимо, що поняття «потреби» є досить складною філософською категорією і найповніше може бути розглянуте саме у філософському аспекті. Додамо, що філософи, починаючи з софістів, донині не виробили єдиного погляду на проблему людських потреб, трактуючи її залежно від панівного світогляду тієї чи іншої епохи. Цілком природно, що В. Сухомлинський розглядає цю проблему не у філософському, а у психолого-педагогічному аспекті (йдеться про потреби школярів), пов'язуючи з категорією «потреби» такі поняття, як «бажання», «примхи», «задоволення», «обов'язок», «дисципліна» тощо. Розгляд протоколів психологічного семінару у такому ракурсі свідчить, що досліджувана проблема розглядалася принаймні на трьох засіданнях. Розглянемо детальніше протоколи цих засідань у хронологічному порядку.

Вперше на психологічному семінарі проблема виховання культури потреб школярів була порушена В. Сухомлинським у доповіді «Вчити учнів управляти своїми бажаннями», що була виголошена на засіданні 25 лютого 1967 р. Самої

доповіді до протоколу не внесено, однак її зміст можна встановити за текстом ухваленого семінаром рішення. Так, у протоколі читаємо: «Заслухавши доповідь директора школи тов. Сухомлинського В.О. про те, як учити учнів управляти своїми бажаннями, психологічний семінар вважає, що це питання має виключно велике практичне і теоретичне значення. Серйозним недоліком виховання в сім'ї (а потім цей недолік переходить і в школу) є те, що всі бажання дітей задовольняються, внаслідок чого з'являються примхи. Примхлива дитина стає нервовою, вразливою, в ній поступово розвивається жалість до самої себе, вона не вміє координувати свої бажання з суспільними потребами, інтересами колективу» [4, арк. 23, зв.].

Як відомо, бажання — це зовнішнє вираження потреби, а примха — це форма бажання з виразним суб'єктивним компонентом. Очевидно, що на семінарі йшлося саме про примхи, які, зазвичай, далекі від реальних потреб особистості. Щоб запобігти перетворенню бажань на примхи, «треба вести виховну роботу так, щоб дитина на власному досвіді переконувалась: не все те, що хочеться, можна. Не все те, що хочеться, можна задовольнити зараз (підкреслено у тексті протоколу — О. М.) [Там само].

Більш детально проблема співвідношення потреб, бажань і задоволень розглянута на засіданні семінару, що відбулося 11 січня 1969 року. В. Сухомлинський виступив із доповіддю «Дисципліна і почуття обов'язку», у якій йшлося про те, що у багатьох сім'ях батьки задовольняють усі бажання дітей, що «приводить до потворного викривлення потреб, бажань і задоволень. У дітей і підлітків стверджуються тільки ті потреби, задоволення яких приносить приємні відчуття» [5, арк. 26, зв.]. Очевидно, що йдеться про виховання культури матеріальних потреб і бажань, про розумні обмеження у бажаннях та поведінці дітей. За результатами обговорення доповіді В. Сухомлинського семінар ухвалив рішення застосовувати у практиці виховної роботи низку положень, які узагальнено нами у такому вигляді:

- обмежувати бажання дітей: «...Надавати дітям і особливо підліткам повну свободу — що хочеш, те й роби, — це значить розбещувати дітей і підлітків, перетворювати бажання в примхи, а радощі, заслужені працею, перетворювати в нічим не заслужені задоволення — красти працю батьків для придбання незаслужених радощів» [5, арк. 27];

- виховувати в учнів почуття обов'язку: «З раннього дитинства поведінку людини треба регулювати так, щоб її вчинки диктувалися не тільки бажаннями й потребами, задоволення яких дає приємні відчуття, а й обов'язком» [Там само].

- регулювати поведінку учнів: «Для цього необхідно організувати діяльність і регулювати поведінку так, щоб поруч з задоволенням бажань діти робили те, що само собою не приносить ні задоволення, ні приємних відчуттів» [5, арк. 27, зв.].

- виховувати почуття обов'язку через повагу до іншої людини: «Почуття обов'язку немислиме без глибокої поваги до людини, а така повага формується тільки працею, діяльністю, обмеженням своїх бажань і потреб в інтересах своїх

рідних — матері й батька, в інтересах колективу, в інтересах інших людей» [5, арк. 28].

Вищезазначені рекомендації свідчать, що дієвими факторами стримування бажань учня, на думку В. Сухомлинського та учасників семінару, є дисципліна та почуття обов'язку, а найефективнішим засобом формування та виховання культури потреб, бажань і задоволень — праця.

Найбільш системно проблема виховання культури потреб розглядалася на психологічному семінарі Павлиської школи, що відбувся 16 жовтня 1969 р. і був присвячений громадянському вихованню. На підставі обговорення доповіді директора школи В. Сухомлинського «Громадянське виховання юнацтва» до протоколу засідання внесено кілька концептуальних положень і рекомендацій щодо виховання культури потреб.

Так, у документі відзначено, що з психолого-педагогічної точки зору в становленні людини вирішальне значення має гармонія бажань і обов'язку: «Від цього залежить, зрештою, якого громадянина одержить наша батьківщина, якого чоловіка одержить дружина, якого батька судилося мати дітям — все залежить від цієї гармонії. Мистецтво виховання якраз і полягає в тому, щоб проникати в найтонші, часом приховані людські відносини, щоб зрозуміти, якою мусить бути гармонія обов'язків і бажань» [6, арк. 9, зв.].

Джерела громадянського виховання і, відповідно, джерела гармонії бажань і задоволень знаходяться у родині: «Громадянське виховання людини починається з взаємовідносин з рідними — матір'ю, батьком, братами, сестрами... Вирішальне значення в формуванні морального, духовного обличчя громадянина відіграє те, в чому джерело радості, щастя. Придивимось до окремих сімей, і ми побачимо, що нерідко в дитинстві, в отрочстві та й в ранній юності майбутній громадянин, майбутній батько, майбутня мати вбачають в своїй матері, в своєму батькові тільки джерело задоволення, джерело споживань матеріальних і духовних благ. Ми зараз бачимо сім'ї, де люди морально калічаться саме тим, що в їхньому житті є тільки бажання й немає обов'язку» [6, арк. 10].

На наш погляд, те, що В. Сухомлинський розглядає проблему виховання культури потреб у контексті громадянського виховання є концептуальним, адже людина — істота соціальна, і поза соціумом повноцінне життя, яке залежить від культури (гармонії) людських потреб, неможливе.

Щодо класифікації потреб, то мусимо зазначити, що це питання є одним із найскладніших в історії філософської і педагогічної думки. Вперше класифікація потреб була дана послідовником Демокріта — давньогрецьким філософом Епікуром, який поділив їх на насущні та ненасущні. Цю класифікацію з різними видозмінами застосовують і нині. Сьогодні у світі загально визнаною є класифікація потреб Абрахама Маслоу (Abraham Maslow), більш відома як «піраміда Маслоу», в якій потреби розміщені у послідовній ієрархії — від фізіологічних до потреби у самореалізації [9].

Класифікацію потреб за В. Сухомлинським, на нашу думку, можна визначити так: матеріальні, або насущні потреби, духовні потреби (з-поміж них передусім — потреба у пізнанні навколишнього світу і себе в цьому світі) та

потреба у іншій людині. Варто підкреслити, що ця класифікація досить умовна і не має прямої ієрархії, оскільки потреба у іншій людині розглядається В. Сухомлинським як основна, точніше — фундаментальна. Перебуваючи на вершині умовної ієрархії, вона виникає від самого народження людини і якнайтісніше пов'язана з матеріальними та духовними потребами, які не можуть бути задоволені вповні без іншої людини.

Відзначимо ще одну, на наш погляд, принципову обставину. Розглядаючи потребу у іншій людину як основну людську потребу, В. Сухомлинський виходить не із світоглядного, а з ціннісного підходу. До речі, вперше під таким кутом зору проблему потреб розглядали згадані раніше софісти, один із яких — Протагор — блискуче відобразив це у відомому афоризмі «Людина — мірило всіх речей». Однак ціннісний підхід В. Сухомлинського має кардинальну відмінність: мірилом для нього є не сама людина як індивідуум, а інша людина, тобто визначальним є ставлення людини до інших, переживання потреби у іншій людині. Це вкотре промовисто свідчить про гуманістичний характер педагогіки В. Сухомлинського.

Отже, аналіз протоколів організованого і керованого В. Сухомлинським психологічного семінару Павлівської школи свідчить, що педагог розглядав проблему виховання потреб учня як одне із головних завдань школи. Обговорюючи цю проблему на семінарі, директор школи та педагогічний колектив стверджували, що культура потреб школяра залежить від гармонії бажань і обов'язків, а основним фактором виховання культури потреб є праця, у процесі якої відбувається детермінація потреб і бажань учня.

Література

1. **Архів педагогічно-меморіального музею В. О. Сухомлинського** : (витяг з протоколів засідань пед. ради Павлів. серед. школи) // Пед. вісн. — Кіровоград, 2013. — № 2/3. — С. 234—238.
2. **З архіву Державного педагогічно-меморіального музею В. О. Сухомлинського** : [витяги з протоколів засідань психол. семінарів, педрад Павлівської шк.] // Пед. вісник. — 2008. — № 1/2. — С. 60—66. — (90-річчя з дня народження).
3. **Изучение мотивации** поведения детей и подростков : сборник статей / Ред. : Л. И. Божович, Л. В. Благоннадежина. — М. : Педагогика, 1972. — 351 с.
4. **Книга протоколів** засідань психологічного семінару Павлівської СШ / Павлівський державний педагогічно-меморіальний музей В. О. Сухомлинського, ЛВ 1655, 40 арк.
5. **Книга протоколів** засідань психологічного семінару Павлівської СШ. 09.10.1968—16.04.1969/ Там само, ЛВ 1656, 54 арк.
6. **Книга протоколів** засідань психологічного семінару Павлівської СШ. 8.09.1969—22.09.1971 / Там само, ППММС 1657, 95 арк.
7. **Міхно О. П.** Психологічний семінар В. Сухомлинського та його роль у вивченні особистості учня / О. П. Міхно // Наук. вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць / гол. ред. В. Д. Будак. — Вип. 1.46 (108). — (Сер. «Пед. науки»). — Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. — С. 89—97.
8. **Материалы психологического семинара** Павлышской школы // Трудный школьник и педагогический коллектив : пособ. для учит. / Э. Ш. Натанзон. — М. : Просвещение, 1984. — С. 12—40
9. **Maslow, A. H.** (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370—396.

